

PAWEŁ RYDZEWSKI

MODELE I TYPOLOGIE PROCESU ROZWODOWEGO

Stosunkowo niedawno (w latach osiemdziesiątych) pojawiły się pierwsze próby systematyzacji rozwodu jako zjawiska o charakterze procesualnym. Dotychczas koncentrowano się na takich aspektach rozwodu, jak: uwarunkowania społeczno-ndemograficzne, przyczyny rozpadu, konsekwencje rozwodów, regulacje prawne itp. W literaturze dotyczącej rozwodów (autor oparł się głównie na źródłach amerykańskich) stopniowo zaczyna dochodzić do głosu nowe podejście, charakteryzujące się inną niż do tej pory perspektywą badawczą. Podejście to cechuje się tym, że — po pierwsze — uwaga badaczy koncentruje się na rozwodzie jako procesie i jego wewnętrznej dynamice i — po drugie — wysiłki skierowane są na uzystematyzowanie tego procesu. Nieliczne na razie próby w tym zakresie idą w następujących kierunkach:

1. Konstruowanie modeli procesu rozwodowego, próba odtworzenia sekwencji etapów tego procesu, poszukiwanie uniwersalnych modeli rozpadu i przystosowania porozwodowego w perspektywie czasowej.

2. Konstruowanie typologii procesu rozwodowego, opis różnorodnych form tego procesu. Można tu wyodrębnić dwa nurty. Pierwszy bazuje na kryteriach uniwersalnych (np. poziom konfliktu), drugi poszukuje wpływu czynników specyficznych (np. przyczyny rozpadu).

Należy wyjaśnić podstawowe pojęcie procesu rozwodowego. Obejmuje ono zarówno okres poprzedzający rozwód (okres rozpadu małżeństwa), jak i okres porozwodowy, aż do odzyskania przez jednostkę równowagi psychicznej i społecznej, a przez rozbitą rodzinę zdolności do wypełniania niektórych funkcji (głównie rodzicielskiej).

Celem tego artykułu jest przedstawienie najważniejszych modeli procesu rozwodowego i ich synteza oraz prezentacja podstawowych typologii tego procesu wraz z ich oceną. Przedstawione zostaną także wnioski co do dalszych badań.

I. MODELE SEKWENCYJNE PROCESU ROZWODOWEGO

Modele sekwencyjne budowane są w oparciu o założenia, że przebiegi procesów rozwodowych można sprowadzić do względnie stałego schematu. Modele te nie wyjaśniają ani nie opisują całej różnorodności form procesu rozwodowego, ale poszukują tego, co stanowi uniwersalny rdzeń różnych wersji tego procesu. Wysiłki idą w kierunku stworzenia schematu procesu rozwodowego odzwierciedlającego czasowe uporządkowanie (sekwencję) stadiów czy też etapów tego procesu. Sekwencja faz procesu ma charakter względnie stały. Ta „elastyczność” modeli sekwencyjnych jest wymuszona przede wszystkim niemożliwością jednoznacznego określenia miejsca fazy separacji. Takie a nie inne umiejscowienie tej fazy w sekwencji jest bardziej kwestią konwencji niż wyrażonej prawidłowości.

Celem tej części artykułu będzie przedstawienie propozycji syntetycznego modelu procesu rozwodowego. Najpierw chciałbym jednak krótko scharakteryzować najważniejsze modele, ujmując pełniejszy ich opis w próbie syntezy.

Jednym z pierwszych i wciąż popularnych jest podział Paula Bohannona, który wyróżnia sześć stadiów rozwodu: rozwód emocjonalny, prawny, ekonomiczny, rodzicielski, społeczny i psychiczny¹. Propozycja Bohannona jest na pograniczu modelu sekwencyjnego i prostego wyliczenia aspektów rozwodu, gdyż czasowe uporządkowanie stadiów rozwodu jest jedynie zasugerowane. Niewątpliwie istnieje tu oś czasowa wyznaczona przez stadium rozwodu emocjonalnego i rozwodu psychicznego, ale pozostałym stadiom trudno jest przypisać choćby względnie stałe miejsce w chronologii wydarzeń. Dlatego też podział Bohannona zostanie tu wykorzystany w ograniczonym zakresie. Trzeba jednak podkreślić duży wpływ tej jednej z pierwszych prób usystematyzowania procesu rozwodowego na późniejsze modele sekwencyjne.

Kolejną próbą był model skonstruowany przez Kennetha Kressela i Mortona Deutscha². Autorzy oparli się na własnych doświadczeniach w terapii i poradnictwie. Model ten kładzie silny akcent na aspekty emocjonalne, decyzyjne i problematykę przystosowania porozwodowego z podkreśleniem znaczenia rozwodu psychicznego. Zostały wyróżnione

¹ P. Bohannon, *The Six Stations of Divorce*, w: *Divorce and After*, pod red. P. Bohannona, Garden City 1970 — cyt. za G. C. Kitson, K. B. Babri, M. J. Roach, *Who Divorces and Why*, *Journal of Family Issues* 1985, vol. 6, nr 3, s. 258 i n.

² K. Kressel, *The Process of Divorce. How Professionals and Couples Negotiate Settlements*, New York 1985, s. 72 - 75.

4 etapy procesu rozwodowego: przedrozwodowy okres decyzyjny, właściwy okres decyzyjny, okres depresji, okres odbudowy równowagi³.

Constance Ahrons swój model rozwodu wprowadza w ramach szerszej koncepcji — rozwód można traktować jako serię zmian czy też przejść (transitions) ze statusu osoby pozostającej w związku małżeńskim do statusu osoby rozwiedzionej, czemu towarzyszy szereg systemowych zmian w rodzinie. Jest to przejście od rodziny małej (nuklearnej) do związku binuklearnego, związku osób, z których każda jest traktowana jako samodzielny podmiot prawny, ekonomiczny itp., łączy je natomiast funkcja rodzicielska. Ahrons wyróżnia 5 faz: indywidualne rozpoznanie, rodzinne meta-rozpoznanie, systemowa separacja, systemowa reorganizacja, redefinicja rodziny⁴. O ile Kressel i Deutsch akcentują indywidualny i psychologiczny aspekt rozwodu, Ahrons kładzie nacisk na sprawy rodziny jako całości i jej funkcje jako systemu.

James Ponzetti wyróżnia 3 etapy rozwodu: interpersonalne rozpoznanie, interpersonalna dyskusja, działanie ukierunkowane a uzyskanie rozwodu⁵. Prosty model Ponzettiego jest fragmentem szerszej całości, którą jest empiryczna typologia rozpadu małżeństwa (będzie o niej mowa w następnym rozdziale).

Należy jeszcze wspomnieć o modelu Brown, która wyróżnia fazę podejmowania decyzji i fazę rekonstrukcji oraz o Vaughana modelu siedmiostopniowego procesu rozwodowego rozpoczynającego się zakwestionowaniem tożsamości związku, a kończącego się reorganizacją systemu małżeńskiego⁶.

Ponieważ istnieje wiele podobieństw między wymienionymi modelami procesu rozwodowego, można podjąć próbę uogólnienia i sformułowania modelu syntetycznego. Ten syntetyczny model obejmuje następujące fazy: okres dyssatisfakcji, okres konfliktów, okres separacji, okres decyzyjny, okres stresu porozwodowego, okres przystosowania i odbudowy. Poniżej zostaną scharakteryzowane poszczególne okresy rozpadu i odbudowy.

³ Ibidem, s. 72 - 75; w oryginale: predivorce decision period, decision period proper, the period of mourning, the period of re-equilibrium.

⁴ C. R. Ahrons, *Divorce: A Crisis of Family Transition and Change*, Family Relations 1980, vol. 29, nr 4, s. 101 - 108 (533 - 540); w oryginale: individual cognition, family metacognition, systemic separation, systemic reorganization, family redefinition.

⁵ J. J. Ponzetti, R. M. Cate, *The Divorce Process: Toward a Typology of Marital Dissolution*. Journal of Divorce 1988, vol. 11, nr 3, s. 6.

⁶ Cyt. za J. J. Ponzetti, *The Divorce Process*, s. 2-3.

OKRES DYSSATYSFAKCI

Narastanie napięcia spowodowanego nie rozwiązanymi problemami wywołuje uczucia dyssatisfakcji i frustracji. Uświadomienie sobie przez jedno lub oboje małżonków tego stanu rzeczy jest właściwym początkiem procesu rozpadu, przy czym zwykle bywa tak, że jedno z małżonków odczuwa napięcie silniej niż drugie⁷. Etap uświadomienia sobie sytuacji jest zwykle poprzedzany przez fazę, w której występują próby rozwiązywania pojawiających się problemów. W tej fazie małżonkowie jeszcze nie zdają sobie sprawy z tego, że podstawowym źródłem napięć jest samo małżeństwo i usiłują znaleźć drogę wyjścia z kryzysu poprzez działania zastępcze, np. zmiana mieszkania, pracy itp. Dopiero po okresie rozpoznania faktycznego stanu rzeczy i realnego zagrożenia rozpadem związku szukanie dróg wyjścia nabiera cech racjonalnych. Do takich prób można zaliczyć „ucieczkę” w aktywność pozarodzinna, zmianę stylu życia, zmianę orientacji z prorodzinnej na bardziej indywidualną. Mimo to, często utrzymuje się gra pozorów, fasada trwałości⁸. Faktycznie jednak można już mówić o zaawansowanym rozwodzie emocjonalnym⁹.

OKRES KONFLIKTÓW

Uświadomienie sobie, że dane małżeństwo samo w sobie jest przyczyną napięć i zrozumienie ryzyka czy wręcz nieuniknioności separacji zwiększa intensywność emocji. Charakterystyczna jest ich silna ambiwalencja: od miłości do nienawiści¹⁰. Ponownie pojawiają się próby pojednania, ale też wzmagają się konflikty, będące wyrazem pogłębiającego się rozpadu więzi. Następuje wyraźny zanik intymności życia małżeńskiego, co wyraża się między innymi w poszukiwaniu alternatywnego partnera jako formy psychologicznego „zabezpieczenia” na wypadek separacji. Rysuje się rozłam w fasadzie małżeńskiej solidarności, związek wkracza w fazę otwartej, często publicznej walki, również z udziałem prawników¹¹. Przejście fazy konfliktów z płaszczyzny wewnątrzrodzinnej na forum dyskusji publicznej znamionuje nowy jakościowo etap procesu rozwodowego¹².

⁷ K. Kressel, *The Process of Divorce*, s. 72.

⁸ C. R. Ahrons, *Divorce*, s. 103.

⁹ Por. koncepcję P. Bohannona.

¹⁰ C. R. Ahrons, *Divorce*, s. 104.

¹¹ K. Kressel, *The Process of Divorce*, s. 73.

¹² Nie oznacza to oczywiście, że fakt ten jest nierozzerwalnie związany tylko z fazą konfliktów. Otwarcie publicznej dyskusji na tematy problemów rodzinnych

OKRES SEPARACJI

Jak już wspominałem, kwestią konwencji pozostaje takie a nie inne usytuowanie fazy separacji w schemacie procesu rozwodowego. Separacja może pojawić się w którymkolwiek z etapów tego procesu, jak również może w ogóle nie wystąpić. W niektórych specyficznych przypadkach separacja nie pojawia się nawet po rozwodzie¹³. Separacja jest z wielu względów fazą krytyczną, zwiększa się intensywność uczuć — lęku, bezradności, depresji, wrogości, odrzucenia, opuszczenia oraz niższej wartości¹⁴. Kryzys jest jeszcze bardziej destrukcyjny, gdy małżeństwo nie przeszło przez wcześniejsze etapy lub nie zostały one zakończone, czyli gdy separacja wyprzedziła fazę dyssatisfakcji i/lub fazę konfliktów. W okresie separacji w dalszym ciągu utrzymuje się wysoki poziom ambiwalencji uczuć¹⁵.

OKRES DECYZYJNY

Najpełniejszą charakterystykę okresu decyzyjnego podali Kressel i Deutsch¹⁶. Na plan pierwszy wysuwa się ambiwalencja wobec decyzji rozwodowej — małżonkowie często zmieniają zdanie. Okresy pojednania przeplatane są ponownymi wybuchami konfliktów. Podjęta decyzja rozwodowa z jednej strony budzi uczucie wyzwolenia, z drugiej zaś pojawia się lek, a nawet panika w obliczu rozwodu. W tej fazie może wzmocnić się intymność związku.

Podjęcie i odwoływanie decyzji rozwodowej — czemu towarzyszą silne emocje — trwa tak długo, aż nie zostanie ostatecznie zaakceptowana nieuniknionosć rozwodu. Podjęcie ostatecznej decyzji ponownie wyzwała falę ostrych konfliktów¹⁷.

może wystąpić również w innych fazach. Należy podkreślić, że charakterystyczne dla fazy konfliktów wydaje się otwarcie dyskusji o cechach plebiscytu, którego celem jest zaangażowanie osób postronnych.

¹³ K. Kressel, *The Process of Divorce*, s. 73.

¹⁴ Por. M. S. Kolevzon, S. J. Gottlieb, *The Impact of Divorce: A Multivariate Study*, *Journal of Divorce* 1984, vol. 4, nr 2, s. 91.

¹⁵ C. R. Ahrons, *Divorce*, s. 104.

¹⁶ K. Kressel, *The Process of Divorce*, s. 73 - 74.

¹⁷ Jest bardzo ważne, aby w tej fazie procesu rozwodowego doszło do rozrodu psychicznego (pojęcie wprowadzone przez P. Bohannona). Jest to warunkiem ciągnięcia tzw. dobrego (lub konstruktywnego) rozwodu. Osiągnięcie rozwodu Psychicznego umożliwia dojście do porozumienia i zakończenie procesu przystosowania. W przeciwnym wypadku faza decyzyjna jest rozciągnięta w czasie, a fazy Porozwodowe zakłócone powracającymi wzajemnymi pretensjami i walką w sądzie.

OKRES STRESU POROZWOJOWEGO

Cały proces rozwodowy jest nasycony silnymi emocjami. W okresie następującym bezpośrednio po rozwodzie stres jest jeszcze silniejszy niż w okresie rozpadu. Wraz z upływem czasu wzrasta depresja odzwierciedlająca kłopoty natury emocjonalnej i materialnej. Depresja pojawia się jako konsekwencja przełomowych zmian w życiu, pomimo że uzyskanie rozwodu wydawałoby się formą wyjścia z bardzo trudnej i stresującej sytuacji rozbitego małżeństwa¹⁸. W okresie porozwodowym stres nabiera także innego kolorytu: dominuje uczucie winy, współodpowiedzialności, porażki. Bywa i tak, że żal wywołany utratą współmałżonka jest silniejszy niż byłby po jego śmierci¹⁹.

Reakcje emocjonalne małżonków mogą się istotnie różnić w zależności od tego, jaką rolę przyjęli (inicjator-nieinicjator rozwodu) zarówno w perspektywie rozwodu prawnego, jak i całego procesu rozwodowego²⁰.

OKRES PRZYSTOSOWANIA I ODBUDOWY

W okresie tym można dostrzec dwa aspekty: psychologiczny i społeczny. W aspekcie psychologicznym proces rozwodowy kończy się ukształtowaniem się nowego stylu życia, przywróceniem poczucia wartości i ponownym zdefiniowaniem celów życiowych. Jednocześnie słabną negatywne uczucia i pojawia się gotowość do nawiązywania nowych, satysfakcjonujących związków z pełnym zaangażowaniem emocjonalnym²¹.

W aspekcie społecznym pomyślne zakończenie procesu rozwodowego oznacza reorganizację i redefinicję rodziny. Każdy z byłych małżonków w takiej sytuacji. Kolejnym problemem jest samookreślenie rodziny roz-

¹⁸ Por. badania E. G. Menaghana, M. A. Liebermana, *Changes in Depression Following Divorce: A Panel Study*, Journal of Marriage and the Family 1986, vol. 48, s. 319-328; por. także G. C. Kitson, A. V. Graham, D. D. Schmidt, *Troubled Marriages and Divorce: A Prospective Suburban Study*, The Journal of Family Practice 1983, vol. 17, nr 2, s. 253-254. Osoby rozwiedzione (do 1 roku po rozwodzie) w porównaniu z osobami pozostającymi w związku małżeńskim częściej skarżą się na kłopoty natury psychicznej (depresja, myśli samobójcze) oraz dolegliwości fizyczne (choroby, niedyspozycje).

¹⁹ K. Kressel, *The Process of Divorce*, s. 74.

²⁰ Należy odróżnić rolę inicjatora (lub nieinicjatora) rozwodu prawnego (złożenie pozwu) od roli inicjatora (lub nieinicjatora) procesu rozpadu (osoba odpowiedzialna za rozpad związku), co w drugim przypadku nie zawsze jest łatwe; por. J. Federico, *The Marital Termination Period of the Divorce Adjustment Process*, Journal of Divorce 1979, vol. 3, s. 93 - 106.

²¹ Por. M. S. Koolevzon, S. J. Gottlieb, *The Impact of Divorce*, s. 91.

musi ustalić swoje kontakty z dziećmi (jeżeli są). Jest to o tyle trudne, że nie ma modeli ról ani zasad społecznych regulujących zachowania osoby rozwiedzionej w stosunku do społeczności lokalnej (przyjaciół, sąsiadów) i rodziny pochodzenia²².

Proces rozwodowy kończy się pomyślnie, gdy zostanie osiągnięta odbudowa psychologiczna i społeczna byłych małżonków. Warunkiem dobrego przystosowania jest zakończenie procesu rozwoju psychicznego i osiągnięcie porozumienia. Kressel i Deutsch stwierdzają: „Dobry rozwód, podobnie jak dobre małżeństwo, jest wspólnym przedsięwzięciem. Oboje małżonkowie muszą chcieć zakończyć swój związek, tak jak kiedyś chcieli go zainicjować”²³.

Ostatnia z przedstawionych faz modelu ma charakter bardziej postulatu niż opisu rzeczywistości. Jest to ujęcie modelowe, ale w sensie wartościującym, jako optymalny wariant rozwoju wydarzeń, do uzyskania którego zdąży poradnictwo. Nie oznacza to, że taki model procesu przystosowania i odbudowy nie ma odpowiednika w rzeczywistości, tyle tylko, że rzeczywistość jest dużo bardziej różnorodna. Nie podlega dyskusji, że modele procesu rozwodowego są uproszczeniem i próbą redukcji rzeczywistości do schematu. O ile fazy przedrozwodowe modelu, gorzej czy lepiej, odzwierciedlają pewne prawidłowości, o tyle próba zamknięcia w schemat etapów porozwodowych jest zabiegiem bardziej ryzykownym — odnosi się to przede wszystkim do fazy odbudowy. Pojawia się więc pytanie: jakie istnieją formy przystosowania porozwodowego, a szerzej — jakie można wyróżnić typy procesu rozwodowego?

II. TYPOLOGIE PROCESU ROZWODOWEGO

Typologie procesu rozwodowego reprezentują perspektywę różnicującą w przeciwieństwie do perspektywy uogólniającej, w której budowane modele rozwodu. Jest to więc systematyzacja oparta na różnicach, a nie na podobieństwach, jej celem jest identyfikacja i typologizacja różnorodnych wzorów rozpadu małżeństwa.

²² C. R. Ahrons, *Divorce*, s. 105-106; por. także definicję przystosowania zaproponowaną przez G. Kitson, H. Raschke: stan przystosowania charakteryzuje się: 1) brakiem symptomów choroby fizycznej lub psychicznej, 2) adekwatnym społecznym funkcjonowaniem w zakresie ról związanych z domem, rodziną, pracą i spędzaniem wolnego czasu, 3) rozwojem niezależności i uwolnieniem się od więzi z byłym małżonkiem lub rolą małżonka — G. C. Kitson, K. B. Babri, M. J. Roach, K' S. Placidi, *Adjustment to Widowhood and Divorce*, *Journal of Family Issues* 1989, vol. 10, nr 1, s. 6.

²³ K. Kressel, *The Process of Divorce*, s. 76.

Próby stworzenia empirycznej typologii procesu rozwodowego podjęło dotychczas niewielu badaczy. Znane są jedynie 3 takie próby²⁴. W 1980 r. Kressel i współpracownicy stworzyli pierwszą tego rodzaju typologię opierając się na doświadczeniach poradnictwa rozwodowego²⁵. W 1982 r. Hagestad i Smyer w oparciu o badania empiryczne stworzyli typologię procesu rozwodowego osób, których małżeństwa trwały nie mniej niż 20 lat²⁶. Najpełniejszą i najbardziej interesującą typologię skonstruowali w 1988 r. Ponzetti i Cate²⁷. Poniżej zostaną zaprezentowane typologie Kressela i współpracowników oraz Ponzetti i Cate jako najbardziej interesujące.

Kressel i współpracownicy wyróżniają następujące typy procesów rozwodowych: typ powikłany (enmeshed), autystyczny (autistic), bezpośredniego konfliktu (direct conflict) i nieostrego konfliktu (disengaged conflict). Przy budowie tej typologii brano pod uwagę następujące kryteria: stopień ambiwalencji wobec decyzji rozwodowej, częstość i otwartość konfliktu, poziom komunikacji. Ten rodzaj typologii opiera się na kryteriach uniwersalnych (patrz wstęp) w tym sensie, że nie odwołuje się bezpośrednio do żadnych zmiennych „zewnętrznych”, a jedynie opisuje sam styl procesu rozwodowego. Nie wnika więc w czynniki, które determinują podjęcie takiego a nie innego sposobu rozwiązywania spraw (mogą to być np. przyczyny rozpadu), skupiając się jedynie na formie procesu rozwodowego, która może posiadać pewien walor uniwersalny. Poniżej przedstawiam charakterystykę poszczególnych typów²⁸:

Typ powikłany charakteryzuje się wysokim poziomem ambiwalencji wobec rozwodu. Przez długi okres małżonkowie nie potrafią podjąć ostatecznej decyzji. Mimo licznych dyskusji okres decyzyjny wydłuża się, a podejmowane decyzje ulegają częstym zmianom. Partnerzy nie są psychicznie przygotowani do rozwodu — nawet po podjęciu decyzji rozwodowej często w dalszym ciągu mieszkają razem i utrzymują kontakty seksualne. Charakterystyczny dla tego typu rozwodzenia się jest długi okres decyzyjny, niezdecydowanie i bardzo trudny okres przystosowa-

²⁴ J. J. Ponzetti, R. M. Cate, *The Divorce Process*, s. 3.

²⁵ K. Kressel, N. Jaffee, B. Tuchman, C. Watson, M. Deutsch, *A Typology of Divorcing Couples: Implications for Mediation and the Divorce Process*, Family Process 1980, vol. 19, s. 101 - 116.

²⁶ G. Hagestad, M. Smyer, *Dissolving Long Term Relationships: Patterns of Divorcing in Middle Age*, w: *Personal Relationships*. 4. *Dissolving Personal Relationships*, pod red. S. Ducka, London 1982; cyt. za J. J. Ponzetti, R. M. Cate, *The Divorce Process*, s. 3.

²⁷ Ibidem, s. 3.

²⁸ Podają za K. Kressel, *The Process of Divorce*, s. 226 - 236.

nia porozwodowego. W skrajnych przypadkach dochodzi do aktów przemocy fizycznej. Silne i zmienne emocje leżą u podstaw licznych konfliktów.

Typ autystyczny stanowi przeciwieństwo typu powikłanego. Zarówno komunikacja, jak i konflikt prawie nie występują, gdyż małżonkowie unikają się wzajemnie – fizycznie i emocjonalnie. Ambiwalencja wobec rozwodu nie jest otwarcie manifestowana, chociaż może osiągać wysoki poziom. Charakterystyczny jest chłód emocjonalny i czasem ostentacyjna obojętność; występuje też tendencja do unikania kontaktów.

Typ bezpośredniego konfliktu cechuje się wysokim poziomem konfliktu, który jednak nie jest tak intensywny, jak w typie zagmatwanym, gdzie do głosu dochodzi wrogość. Komunikacja jest utrzymana na dobrym poziomie. Charakterystyczny jest początkowo wysoki, a następnie obniżający się poziom ambiwalencji wobec rozwodu. Mimo możliwości utrzymywania się wysokiego napięcia emocjonalnego, rokowanie co do pomyślnego zakończenia negocjacji jest pomyślne.

W typie nieostrego konfliktu poziom ambiwalencji wobec rozwodu jest niski przez cały okres decyzyjny. Komunikacja i konflikt są prawie na równie niskim poziomie, jak w typie autystycznym, ale nie wynika to z góry przyjętej pozy, lecz jest raczej efektem rzeczywistego braku zaangażowania. Okres decyzyjny jest stosunkowo długi, jednak prób pojednania jest niewiele. Typ ten rokuje najbardziej pomyślnie w zakresie przystosowania porozwodowego.

Poniższa tabela zawiera zwięzłą charakterystykę poszczególnych typów wyróżnionych przez K. Kressela i współpracowników.

Kryterium	Typ rozwodu			
	zagmatwany	autystyczny	bezpośredniego konfliktu	nieostrego konfliktu
konflikt	+	–	+	–
ambiwalencja	+	±	±	–
komunikacja	+	–	+	–

Przedstawiona tu typologia wyrosła z doświadczeń poradnictwa rozwodowego, dlatego akcent położony jest głównie na fazę decyzyjną, w której negocjuje się porozumienie. Niewiele uwagi poświęcono okresom Porozwodowym. Ponadto, jak sami autorzy zaznaczają, ze względu na małą i specyficzną próbę, zaproponowana typologia ma jedynie wartość sugestii²⁹. Może ona natomiast stanowić dobry punkt wyjścia do dal-

²⁹ Ibidem, s. 236.

szych badań, a także znaleźć zastosowanie w poradnictwie. Należy jednak podkreślić, że była to pierwsza próba typologizacji procesu rozwodowego³⁰.

Najciekawsza — jak do tej pory — typologia rozpadu związku małżeńskiego została skonstruowana przez Ponzetti i Gate³¹. W odróżnieniu od typologii Kressela i współpracowników oraz (nie omawianej tu) typologii Hagestad i Smyer, które opierały się w dużym stopniu na przesłankach intuicyjnych, typologia Ponzetti i Gate jest skonstruowana z zastosowaniem odpowiednich technik statystycznych, choć również i w tym przypadku próba nie była duża (107 osób).

Przedstawiając tę typologię ograniczę się do charakterystyki typów, abstrahując od skomplikowanej procedury ich budowania.

Wyróżniono trzy typy rozpadu: szybki (rapid), stopniowy (gradual) i rozciągnięty (extended). Typy te scharakteryzowano w dwóch płaszczyznach: czasu trwania procesu rozpadu oraz kategorii przyczyn wywołujących rozpad³². Za Lloyd i Cate autorzy typologii przyjęli następujący podział przyczyn rozpadu:

1) indywidualne (individual) — zakorzenione w systemie przekonań i standardów osobowych;

2) diadyczne (dyadic) — zakorzenione w samym małżeństwie, wynikające z poziomu więzi, konfliktów czy też innych relacji posiadających znaczenie symboliczne;

3) okolicznościowe (circumstantial) — czynniki, które zwiększają ryzyko rozvodu, ale nad którymi jednostka ma jedynie niewielką kontrolę lub nie ma jej wcale. Są to problemy związane z pracą zawodową, zdrowiem, nieszczęśliwymi wypadkami itp.;

4) środowiskowe (network-nonromantic) — to typy przyczyn rozpadu związane z kontaktami z rodziną pochodzenia, przyjaciółmi, współpracownikami itp.;

5) pozamałżeńskie kontakty seksualne (network-romantic)³³.

Poniżej przedstawiona zostanie krótka charakterystyka poszczególnych typów rozpadu:

³⁰ Por. J. J. Ponzetti, R. M. Cate, *The Divorcing Process*, s. 3.

³¹ Ibidem, s. 1 - 20. Jest to typologia rozpadu, a nie procesu rozwodowego. Analiza nie obejmuje faz porozwodowych.

³² Okres rozpadu mierzony był od momentu, kiedy przynajmniej jedno z małżonków zaczęło doświadczać dyssatysfakcji w tym związku, co spowodowało, że zaczęli rozważać możliwość rozvodu.

³³ Por. S. Lloyd, R. Cate, *Attributions Associated with Significant Turning Points in Premarital Relationship Development and Dissolution*, *Journal of Personal and Social Relationships* 1985, vol. 2, nr 4; cyt. za J. J. Ponzetti, R. M. Cate, *The Divorce Process*, s. 8-9.

Typ szybkiego rozpadu. Proces rozpadu trwa krótko, kończy się rozwodem po upływie około 2 lat. Tempo rozpadu jest duże, już po jednym roku ryzyko rozwodu wynosi 60%. W tym typie najczęściej występują przyczyny indywidualne (np. frustracja wynikająca z niezaspokojenia potrzeb w małżeństwie) oraz związane z utrzymywaniem pozamałżeńskich kontaktów seksualnych (czynnik dynamizujący rozpad). Decyzja rozwodowa jest podejmowana stosunkowo szybko.

Typ rozciągniętego rozpadu. Proces rozpadu jest dłuższy niż w typie poprzednim, do rozwodu dochodzi po około 4 latach, ale już w trzecim roku ryzyko wynosi około 60%. Proces rozpadu jest rozciągnięty w czasie, gdyż dominują tu środowiskowe przyczyny rozpadu. Środowisko oferuje różne perspektywy, dostarcza rozbieżnych ocen. Informacje te, niezależnie od intencji autorów, wydłużają proces rozpadu, rozbieżne rady utrudniają podjęcie decyzji.

Typ stopniowego rozpadu. Do rozwodu dochodzi przed trzecim rokiem trwania procesu rozpadu związku, ale już w drugim roku ryzyko rozwodu sięga 70%. Dominują przyczyny diadyczne i okolicznościowe, najrzadziej pojawiają się przyczyny środowiskowe. Czas rozpadu jest przedłużony w stosunku do typu szybkiego rozpadu ze względu na próby rozwiązywania problemów diady i uwzględnianie okoliczności życiowych, w jakich przebiega związek małżeński. W stosunku do typu rozciągniętego rozpadu czas ten jest krótszy ze względu na brak oddziaływania środowiska.

Poniższa tabela zawiera opis omówionych typów rozpadu małżeństwa według Ponzetti i Cate:

Typ rozpadu	Maksymalny czas trwania procesu rozpadu	Dominujący typ przyczyn rozpadu
Szybki	25 miesięcy	indywidualne i pozamałżeńskich kontaktów seksualnych
Stopniowy	33 miesiące	diadyczne i okolicznościowe
Rozciągnięty	50 miesięcy	środowiskowe

Przedstawiona typologia w interesujący sposób wiąże czas trwania rozpadu związku z typem przyczyn rozwodu. Poza tym — na co warto zwrócić uwagę — operując zmienną długości procesu rozpadu związku, a nie zmienną długości trwania małżeństwa, można badać typy rozpadu niezależnie od stażu małżeństwa.

Można przewidzieć (co mogą potwierdzić szczegółowe badania) jeszcze jeden typ rozpadu, który może wystąpić w tych małżeństwach, w

których czynniki zewnętrzne (np. niesamodzielne dzieci) skłaniają małżonków do pozostania razem pomimo nieudanego związku, w którym rozpoczął się już *de facto* okres rozpadu (mierzony od momentu pojawienia się pierwszych poważnych problemów i uczucia dysatisfakcji z małżeństwa). W tych przypadkach okres rozpadu może być bardzo długi, a do rozwodu dochodzi po zniknięciu barier (np. po usamodzielnieniu się dzieci). Taki typ rozpadu proponowałbym nazwać typem o d ł o ż o n e g o r o z w ó d u.

III. ZAKOŃCZENIE

W przedstawionym ujęciu rozwód jest traktowany jako proces przebiegający według różnych wzorów, choć można w nim wyodrębnić względnie stałe etapy rozwojowe. Podejście to usiłuje przewyciężyć ten schemat badań, który traktuje akt rozwodu jako podstawowy układ odniesienia i koncentruje się na przyczynach i skutkach tego zjawiska głównie w aspekcie makrospołecznym. Wydaje się, że następnym etapem badań powinno być poszukiwanie związku między typami procesu rozwodowego a określonymi typami małżeństw. Przykładowo — może się okazać, że małżeństwa pierwsze rozwodzą się według innych wzorów niż małżeństwa wtórne. Podobnie czynnikiem różnicującym okazać się może fakt posiadania lub nieposiadania dzieci. Szczególnie interesujące byłoby zbadanie występowania różnych typów procesu rozwodowego w różnych fazach cyklu życia rodziny.

MODELS AND TYPOLOGIES OF THE DIVORCE PROCESS

Summary

Relatively recently there appeared attempts to systemize divorce as a phenomenon of a processual character. So far, attention has been focused mostly on socio-demographic aspects of divorce, on its causes, consequences, etc. A new approach to divorce is characterized by the shift of attention to divorce as a process and to its internal dynamics. Besides, efforts are directed at the systematization of the course of this process. Building models and typologies of the divorce process is the indication of attempts going in that direction.

Models of the divorce process are built on the assumption that the course of divorce processes may be reduced to a relatively stable scheme in time. The author evaluates such models and synthesizes his findings.

Typologies of the divorce process attempt at systematizing different patterns of marital dissolution and define some typical ways of getting divorce. The article contains the presentation and evaluation of the most important typologies formulated by K. Kressler and J. Ponzetti.

In this context it is important to differentiate between the dissolution process and the divorce process. The latter comprises not only the period preceding the divorce in a legal sense, but also the period of divorce adjustment.